

позитивні результати; усвідомлювати позитивні сторони в організації і контролі за своєю навчальною діяльністю і активно на них спиратися, усвідомлювати слабкі сторони у контролі і організації своєї навчальної діяльності і планомірно їх усувати; узагальнювати факти і визначати перспективи подальшої роботи з удосконалення своєї навчальної діяльності на основі теоретичного осмислення і творчого застосування знань, умінь і навичок самоорганізації і самоконтролю навчальної діяльності.

Запропонована нами система умінь представляє собою діяльнісну форму навчально-пізнавальної компетенції, в основу якої покладені уявлення про навчально-пізнавальну діяльність учнів, зокрема найвищу її форму – самостійну навчально-пізнавальну діяльність та її структуру. Дана система потребує подальшої конкретизації на матеріалі конкретних навчальних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. Педагогическое наследие / Сост. О.В. Сухомлинская. – М., 1990. – 288 с.
3. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 400 с.
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Фзика та астрономія в школі, 2004. – № 3. – С.2-7.
5. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
6. Проект федерального компонента Государственного образовательного стандарта общего образования: начальная школа, основная школа (второй рабочий вариант). – М., 2002. – 23 с.
7. Шишов С.Е., Кальней В.А. Школа: мониторинг качества образования. – М., 2000. – 157 с.
8. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2.

УДК 371.32

С.В. Мунтян

РОБОТА НАД ТЕКСТОМ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлено основні дидактичні умови та ефективні шляхи розвитку діалогічного мовлення в процесі роботи над текстом.

The article describes the basic teaching conditions and effective ways of dialogic speech in the process of text.

Серед різних видів людської діяльності (навчання, праця, наукові дослідження, дозвілля тощо) найбільш поширеною є мовленнєва діяльність. Належне володіння мовленнєвими навичками є важливим для іміджу будь-якого сучасного професіонала, для досягнення взаєморозуміння в процесі спілкування, для ефективної реалізації соціальних ролей особистості, а отже, безпосередньо впливає на успішність життя людини.

У процесі мовленнєвої взаємодії суб'єктів задіяні їхні мислення, воля, емоції, знання, пам'ять. Таким важливим умінням, як обирати з переліку можливих найбільш доцільні мовні засоби, адекватно сприймати адресата мовлення, осягати мету спілкування, своєчасно і правильно реагувати на зміну мовленнєвої ситуації людина вчиться все своє життя, основи ж для свідомого вдосконалення мовлення закладаються в школі. Тому розвиток мовлення –

процес складний і тривалий. Цим зумовлена спрямованість навчання рідної (української) мови саме на досконале володіння мовленням у всіх його видах. Програмою рідної мови 2001 р. (5-11 кл.) уведено навчання діалогічного мовлення. У програмі рідної мови 2004 р. цей вид роботи поглиблено й деталізовано [5].

У працях науковців (О.Біляєв, М.Вашуленко, О.Гойхман, Є.Голобородько, І.Гудзик, Г.Іваницька, Т.Ладиженська, О.Леонтєв, В.Мельничайко, Г.Михайловська, Н.Пашківська, Є.Палихата, М.Пентилюк, В.Стативка, Л.Якубинський та ін.) висвітлено результати наукового пошуку з різних аспектів розвитку мовлення, розкрито особливості діалогічних текстів, визначено засади психології спілкування. Однак практика свідчить, що, незважаючи на наукові розвідки, методичні розробки, пошуки вчителів, проблема навчання діалогічного мовлення залишається актуальною. Для цього є об'єктивні причини. За дослідженнями відомого у свій час педагога-новатора В.Ф.Шаталова, протягом уроку в класі, де 25-30 учнів, учитель може виділити для усного мовлення кожному учневі «не більше ... 30 секунд» [6: 5]. Ці показники характерні також і для гуманітарних дисциплін. Як результат, учні не набувають необхідних умінь і навичок грамотної побудови усних висловлювань – змістовних, послідовних, теоретично і логічно доказових, інтонаційно і стилістично правильних, емоційних. Не сприяють розвитку зазначених умінь та навичок і сучасна організація життя школяра, коли спілкування (а отже, і мовленнєва діяльність) обмежується через захоплення комп'ютерними іграми, перебуванням у мережі Інтернет. Крім цих причин, слід відзначити й особливості міжособистісного спілкування, що характеризуються зрідненістю мовлення, обмеженням тем, що обговорюються, низькою мовленнєвою культурою. Змінити ситуацію, що склалася, можна за допомогою цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення учнів, особливо діалогічного.

Мета статті – висвітлити основні дидактичні умови та ефективні шляхи розвитку діалогічного мовлення в процесі роботи над текстом.

Розвиток діалогічних умінь і навичок (усвідомлення мети спілкування, володіння достатнім запасом функціонально відмінних реплік, що забезпечать можливість розпочати спілкування, ініціювати й згорнути комунікативний акт; уміння проводити стратегічну лінію спілкування учасників діалогу залежно від мети спілкування, прогнозувати поведінку партнерів тощо) [2] має базуватися на специфічних принципах, інноваційних методах навчання та інтерактивних формах роботи учнів.

Окрім дотримання основних дидактичних принципів (наступність і перспективність, системність, науковість тощо), важливо виокремити ті, що забезпечують належний рівень оволодіння діалогічним мовленням. Одним із таких принципів є текстоцентричний принцип, оскільки продуктом мовленнєвої діяльності людини є висловлювання, текст, дискурс, що характеризуються модально-часовим співвідношенням з дійсністю, мисляться як реальні (у теперішньому, минулому або майбутньому часі) чи як ірреальні, тобто можливі, бажані, необхідні та ін.

Текст є вищою одиницею спілкування на знаковому рівні. Він акумулює в собі задум автора, лінгвістичні закономірності організації мовних одиниць, що йому підпорядковуються, комунікативні властивості, особливості людської свідомості і мислення. Текст, зокрема, є не тільки продуктом мовленнєвої діяльності, але й феноменом культури. Адже він пов'язаний з мовною особистістю автора, а оскільки «зміст поняття переплітається з етнокультурними і національними рисами індивідуальності» (Ю.Караулов), то національна приналежність і включеність до відповідної культури визначають картину світу, тезаурус автора, тому текст реалізує в собі не тільки власне мовні, але й культурні особливості. Цим зумовлені значні дидактичні можливості тексту.

Починаючи діалог з текстом, читач не просто декодує інформацію, що міститься в ньому на різних мовних рівнях, не тільки сприймає соціальні та культурологічні знання про навколишній світ, але й навчається давати індивідуальну оцінку автору, тобто займає активну позицію в діалозі з текстом. Робота з текстом забезпечує не тільки вправлення в його розумінні-інтерпретації, а й забезпечує створення динамічного стереотипу – достатньо

стійкої системи умовних зв'язків у корі великих півкуль головного мозку, що утворюються при багаторазовому повторенні тих самих зовнішніх впливів. Формування динамічного стереотипу – є одним із основних законів вищої нервової діяльності, що виявляється в навчанні певним навичкам у різних видах діяльності, у пристосуванні до того чи того соціуму, побуту тощо. Крім розвитку мислення, свідомості, відбувається внутрішній процес планування й регуляції зовнішньої діяльності за допомогою мовних знаків, вироблення певного стереотипу поведінки, формування ціннісних пріоритетів особистості.

Наступним важливим принципом навчання діалогічного мовлення є принцип комунікативності, коли процес навчання є моделлю мовленнєвої комунікації. Знання, отримані на різних етапах навчання з усіх предметів мають бути не ізольованими, а в сукупності утворювати єдине інтегроване середовище навчання. Ефективним розвиток мовлення буде за умови взаємопов'язаної реалізації всіх чотирьох змістових ліній навчання, дотриманні міжпредметних зв'язків, що виражається в принципі інтегрованості.

Однією з найважливіших особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Як зазначав О.О.Леонтьєв, «Усе, що ми говоримо, ми говоримо для чогось (мотив) і чомусь (мета). І якщо ми хочемо, щоб учні продукували в умовах навчального процесу ті або ті діалоги, необхідно створити їм такі обставини, у яких вони повинні будуть вживати необхідні (за змістом) висловлювання» [4: 20]. Таким чином, наступним принципом є принцип ситуативності. Загальновідомо, що комунікативні ситуації бувають природними і навчальними. За класифікацією Л.І.Курач [3: 20], навчальні ситуації на уроці бувають 1) пов'язані зі щоденним досвідом учнів (побутові, сімейні епізоди); 2) ті, що базуються на їх життєвій практиці; 3) ті, що не базуються на життєвому досвіді учнів, а розуміються ними завдяки аудіовізуальним засобам; 4) ті, що не базуються на життєвому досвіді учнів, а розуміються ними завдяки їх уяві без опори на аудіовізуальні засоби. Останній вид навчальної ситуації можливо створити тільки завдяки послідовній роботі з текстом. Програмою [5] визначений широкий спектр тем для побудови висловлювань учнів, у тому числі й діалогічних.

Принцип ситуативності обумовлює інший принцип мотивованості. Спонукають до мовленнєвого висловлювання людину певні мотиви, що реалізуються в комунікативних інтенціях (намірах). За інших умов мовленнєвий акт не відбудеться. Отже, мотив і комунікативний намір – основні умови будь-якої комунікативної ситуації, тому в процесі навчання діалогічного мовлення важливим є врахування і прогнозування мотивів і інтенцій учнів. Тому, пропонуючи учням побудувати діалог, учитель має визначити такий аспект у запропонованій програмі тематиці, що буде доступний і цікавий для школярів, спонукатиме їх до висловлення свого судження, розуміння обговорюваної проблеми.

Мовленнєва поведінка учасників діалогу, як будь-який вид людської діяльності, містить програмовані (конвенціональні) і непрограмовані компоненти. Перші (конвенції) – це уявлення про ввічливість, доречність висловлювань, яким властива однаковість в інтерпретації тих самих висловів між різними людьми – членами одного соціуму чи представниками однієї культури; другі пов'язані з особливостями мовця зі специфічним характером ситуації, з оцінкою цієї ситуації мовцем. Конвенції засвоюються або самостійно в процесі набуття комунікативного досвіду, або цілеспрямовано, у процесі навчання мови. Враховуючи необхідність цієї складової спілкування, наступним принципом ми визначили принцип конвенціальності. Основне навантаження в забезпеченні цього принципу навчання переноситься на відповідні тексти, коли учні знайомляться з основними етикетними формулами (подяки, вибачення, побажання, прощання, співчуття тощо) і ситуаціями, у яких вони будуть доречними. Повторюючи, відтворюючи їх, вчать використовувати у власній мовленнєвій практиці. Наприклад, можна подати два тексти: один з етикетними формулами, інший з тим же змістом, але без них. Учні мають переконатися в необхідності бути ввічливими, передбачливими. Наступний етап роботи – учні самі «виправляють» запропоновану уявну ситуацію за допомогою етикетних формул.

Ще одна важлива умова спілкування – адресність – зумовлює дотримання принципу адресності (спрямованості), адже саме врахування соціальних, культурних, комунікативних позицій співрозмовника робить спілкування спрямованим (інтенціональним), що забезпечує досягнення мети. Це значною мірою впливає на вибір мовних засобів, комунікативно-функціонального типу діалогу. При вивченні, наприклад, теми про відмінювання іменників учитель пропонує кожному учневі звернутися до сусіда по парті, поставивши його ім'я в кличному відмінку. Наступним завданням доречно запропонувати учням записати в кличному відмінку запропоновані форми імені: *Тетяна, Юрій, Наталя, Валерія, Ірина Миколаївна, тітка Павлина, Юрій Степанович, пан Василь, дід Іван*. Продумати ситуації, у яких можливим є використання кожної з цих форм, скласти з однією з них невеличкий діалог (6-7 реплік).

Максимальне використання навчальних можливостей тексту забезпечить соціокультурний принцип. Відповідно до цього принципу в процесі навчання мови реалії соціуму й культури (як духовної, так і матеріальної) мають бути усвідомлені особистістю через мову як цінність буття. Соціокультурний принцип робить акцент на текст як транслятор національної культури. Увага до виразних засобів мови, передусім порівнянню, метафорі, до феномена мовної гри, до стереотипів у рідній мові, до фразеологізмів, тобто всього, що утворює культурний код мови, накопичений століттями, має знайти відображення в змісті навчання, оскільки визначає національну картину світу [1].

При організації роботи з текстом на уроці, зокрема для розвитку діалогічного мовлення, важливим є врахування психологічних особливостей учнів, що пов'язані з функціональною асиметрією півкуль головного мозку. Для учнів з домінуючою лівою півкулею характерний логічний тип сприйняття інформації, схильність до узагальнень, абстрагування; для учнів з домінуючою правою півкулею – образне мислення. Звідси виникають «зручні» і «незручні» завдання і види робіт.

«Зручними» завданнями і видами робіт для учнів з домінуючою правою півкулею при роботі з текстом є: вільне відтворення тексту, переказ тексту, написання творчих продовжень, введення до тексту нових образів, написання творів-мініатюр, творчий переклад, вільне письмо / складання діалогів; для учнів з домінуючою лівою – стисле відтворення тексту; постановка запитань до нього, виділення мікротем і складання плану, переказ тексту наукового стилю, редагування тексту.

Тому вчитель має добирати завдання таким чином, щоб були представлені різні види завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Створення комфортних умов на уроці, підвищення ефективності навчання через «навчаючи інших, навчаюся сам» забезпечують інтерактивні форми роботи. Тому такий принцип, як принцип інтерактивності, забезпечує активне спілкування учнів на уроці, навчає толерантності, сприяє виробленню як якостей лідера, так і уміння погоджуватися з рішенням групи. Ситуація спілкування при обговоренні навчальної теми буде наближена до природної.

Прочитайте діалог за ролями. Які в ньому діалогічні єдності? Скільки їх?

Найбагатша

- Мамо, мамо, квітка та
чия, мамо?

Листок, повільно що кружля,
чий, мамо?

- Дитино, дитинко,
Світ увесь твій, дитино.

Квітка ця і цей листок,
Мить ця і година.

Промінь сонця, пташки спів,
Річок ясні води

Ранок літній, заметіль,
Весняна природа.

Усе твоє, дитино!
- Усе моє! Скільки всього!
Я така багата!
- Правда, дитино, так і є,
Тільки ще багатша я:
Все твоє, а ти – моя, дитино.

(Суан Куїнь. Переклад з в'єтнамської).

Граматичне завдання: Зробіть графічні схеми речень зі звертаннями. Чи є звертання членом речення?

Мовленнєве завдання: Візьміть у однокласника інтерв'ю на тему “Що таке справжнє багатство?”, дотримуючись правил поведінки при роботі з мікрофоном.

Таким чином, врахування розглянутих принципів, умов і форм організації роботи на уроках мови, використання текстів дозволить моделювати мовленнєві ситуації, що спонукатиме до висловлювань учнів, до розвитку їх діалогічного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова Е.В. Основы методики развития речи учащихся. – М.:Вербум–М., 2004. – 192 с.
2. Дегтярева К.В. Дидактические условия обучения диалогической речи на уроках русского языка: принципы диалогической речи // Русский язык, литература и культура в школе и вузе. – 2007. – № 2 (14). – С.23-26.
3. Курач Л.И. Что побуждает нас вступать в общение. Роль коммуникативных ситуаций в обучении диалогической речи //Русская словесность в школах Украины. – 2003. – № 6. – С.19-21
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.,1969. – С.20.
5. Рідна мова. 5-12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2004.
6. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза. – Архангельск,1990. – 384 с.

УДК 37.03

Н.В. Реус

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ МАТЕМАТИКИ У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

У статті висвітлюється досвід В.О. Сухомлинського щодо викладання математики у середній школі. З'ясовується значення математики у міжпредметних зв'язках і в розумовому розвитку учнів. Визначається роль оцінювання навчальних досягнень школярів при вивченні математики.

It is described in the article the experience of V.A. Sukhomlinsky in mathematics teaching in middle school. Becomes clear the meaning of mathematics in connections with other subjects and in mental development of pupils. It is determined the role of school achievement valuation of pupils in mathematics study.

Багато навчальних колективів, вчителів, фахівців успіхи у навчанні і вихованні пов'язують з удосконаленням уроку, коли навчально-виховний процес є не стільки інформативним, скільки розвивальним і набуває особистісного спрямування. Такі фахівці дотримуються порад вчених. Багато порад, які актуальні і сьогодні, в своїй науково-педагогічній спадщині залишив видатний педагог В.О. Сухомлинський.

«... виховувати в учнів прагнення пізнавати навколишній світ, виконуючи складні розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; самостійно бачити причинно-наслідкові зв'язки; самостійно, без зовнішнього тиску оцінювати явища навколишньої дійсності; розвивати вміння доказово відстоювати свої думки і погляди; прагнення своєю